

TERRITORIAL DEVELOPMENT: CLUSTERS, REGIONS, CROSS-BORDER COOPERATION

DOI: 10.30525/978-9934-588-61-7-20

Бугіль С. Я.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму
Львівського національного аграрного університету*

Дудяк Р. П.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму
Львівського національного аграрного університету*

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

Анотація

Сільський зелений туризм сприяє вирішенню проблем, характерних для сільської місцевості. На сучасному етапі розвитку туристичної діяльності сільських територій є потреба у впровадженні більш ефективних методів стратегічного управління. В умовах ринкової економіки кластери є рушійною силою розвитку того чи іншого регіону, країни у цілому. Сучасні дослідження показали правомірність заміщення концепції територіально-рекреаційних систем концепцією туристських кластерів і туристських дестинацій.

Дослідження присвячене обґрунтуванню доцільності створення кластерів у сільському зеленому туризмі для збільшення прибутків учасників кластера і для розвитку регіону в цілому. Розроблено рекомендації щодо фінансового забезпечення розвитку кластерів, що може розглядатися як один зі шляхів досягнення всіх основних цілей розвитку рекреаційно-туристського комплексу.

Актуальною проблемою для кластерних ініціатив є оцінка економічної ефективності інвестиційних вкладень у розвиток дестинації.

Вступ

В умовах глобалізації та посилення конкуренції сталий розвиток об'єднаних територіальних громад України залежатиме від їхнього вміння виявити та реалізувати свої специфічні можливості, привабливі і корисні переваги території. Вирішення цього завдання можливе шляхом запровадження інноваційних форм організації соціально-економічних відносин, використання нових технологій управління регіональним розвитком.

Разом із тим розбудова інноваційної моделі розвитку громад передбачає постійний партнерський зв'язок між державними та місцевими органами влади, бізнесовими структурами та науковими інституціями, а одним із визнаних ефективних організаційних інструментів розвитку зазначеного співробітництва сьогодні постає кластерний підхід.

Бурхливий розвиток кластерних ініціатив у різних напрямках діяльності почався ще з 80-х років минулого століття, а сьогодні цей механізм визнаний одним із найбільш ефективних – він успішно апробований як інструмент підвищення конкурентоспроможності галузей і територій. Туристичні кластери відносяться до активних форм економічної організації і соціальної взаємодії. Вони формуються на базі туристичних активів у регіоні і складаються з підприємств різноманітних секторів, пов'язаних з обслуговуванням туристів, наприклад туристичних операторів, готелей, сектору громадського харчування, виробників сувенірної продукції, транспортних підприємств [1].

Процес формування туристичного кластера починається з появи ініціатив різних суб'єктів – представників державних управлінських структур, бізнес-структур, місцевої громади. Він передбачає створення керуючої компанії, розроблення стратегічного плану розвитку туризму на території, здійснення потокового управління, проведення моніторингу, подальшого саморозвитку на принципах самоуправління (табл. 1).

Розділ 1. Базові умови для створення і функціонування туристичних кластерів

Ідея агротуристичного кластера полягає у залученні до співпраці фермерів, підприємців і тих небагатьох, хто надає послуги сільського зеленого туризму, а також у використанні історичних, культурних родзинок того чи іншого регіону. За таких умов усі три сторони можуть заробити, а туристи отримують доступ до цілого спектру послуг, які надаються, що тільки посилить бажання людей подорожувати по своїй країні.

Агротуристичний кластер може створюватися як із використанням як стержня великого підприємства, так і шляхом самостійної інтеграції різних форм господарювання. При цьому ініціаторами в реалізації кластерних ініціатив в Україні повинні, на нашу думку, стати органи місцевого самоуправління. Це пов'язано, перш за все, з тим що рівень культури взаємодії, довіри і загальної виробничої ідеології сьогодні достатньо низький між підприємствами, взаємопов'язаними в рамках технологічного виробничого ланцюга, відсутній загальний економічний інтерес.

Сучасні дослідження показали правомірність заміщення концепції територіально-рекреаційних систем концепцією туристських кластерів і туристських дестинацій. Обов'язковою умовою утворення кластеру є «географічна близькість господарюючих одиниць», коли на обмеженій

території зосереджується критична маса фірм споріднених і підтримуючих галузей, організацій, що забезпечує економію на масштабах виробництва і економію на різноманітності, а також економічних ресурсів, інформації, створюється висока концентрація відносин, завдяки чому кластер і досягає високого рівня конкурентоспроможності

Таблиця 1

Система інтересів учасників туристичного кластера

Учасники туристичного кластера	Інтереси учасника
Органи місцевого самоврядування	<ul style="list-style-type: none"> – ріст податкових надходжень у бюджетну систему (ріст числа платників податків та оподаткованої бази); – поява нових форм взаємодії з бізнесом на основі принципів державно-приватного партнерства; – поява реальних умов для диверсифікації економічного росту в регіоні; – соціальна політична значимість: туристичний кластер як форма соціальних обов'язків перед населенням; – здатність реально ефективно управляти соціально-економічними процесами в туристичній сфері регіону
Бізнес-структури	<ul style="list-style-type: none"> – поява нових господарюючих суб'єктів підприємницького сектору; – ріст конкурентних сил та ділової активності підприємницького сектору; – підвищення соціальної відповідальності підприємницького сектору туристичної сфери в регіоні
«Третій» сектор	<ul style="list-style-type: none"> – ріст задоволеного попиту потреб соціального маркетингу в туристичній сфері регіону
Місцева громада та сектор домогосподарств	<ul style="list-style-type: none"> – ріст задоволеного попиту на туристичні послуги населення в регіоні та за його межами
Всі учасники туристичного кластера	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення синергетичного ефекту, ефекту масштабу, стимулювання інновацій, інвестицій, ріст соціально-економічної ефективності турбізнесу, розвиток зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів туристичного бізнесу

Джерело: розроблено авторами

Фактор географічної об'єднаності зближує поняття дестинації і кластера. Однак туристська дестинація по суті та змістом не є

еквівалентом туристського кластера. У розумінні туристської дестинації визначальним аспектом є територіальна ознака, тобто наявність туристських ресурсів на конкретній території; у розумінні туристського кластера визначальним є характер економічної взаємодії підприємств туристичної індустрії між собою та з іншими господарюючими суб'єктами, а також системоутворююча роль підприємств туристичної індустрії у формуванні територіально-виробничого комплексу.

Створення кластерів у туризмі, перш за все, дає змогу подолати технологічне відставання, здійснити модернізацію галузі. Підвищення продуктивності праці в туристичній індустрії і зниження енергоємності – ключові завдання, в яких зацікавлений і бізнес, і держава, включаючи органи місцевої влади, і в кінцевому підсумку населення з погляду формування робочих місць, доходів та якості життя. Створення кластерів дає змогу запуснути фінансово-кредитні механізми, що об'єднують на основі спільної зацікавленості ресурси розвитку, комерціалізувати непопулярні туристичні послуги, підвищити частку підприємств, які впроваджують інновації. Фінансове забезпечення розвитку кластерів може розглядатися як один зі шляхів досягнення всіх основних цілей розвитку рекреаційно-туристського комплексу.

Таким чином, потенційний попит на сільський агротуризм, наявність унікальних природно-рекреаційних ресурсів, умов для розміщення туристів, зацікавленість і бажання сільських жителів організовувати агротуристичні господарства створюють базові умови і передумови для розвитку туризму в сільській місцевості.

1.1. Кластерні стратегії в розвитку сільського господарства та сільських територій

Про ефективність кластерної стратегії в розвитку сільського господарства та сільської території свідчить зарубіжний досвід, зокрема успішне функціонування аграрних кластерів у США, Канаді, Австралії, Бразилії, Аргентині, Туреччині, Фінляндії, Нідерландах, Данії, Польщі, Швеції, Італії, Японії, Франції, Португалії та ін. Показовим є те, що Всесвітній економічний форум (ВЕФ) у Давосі вже понад десять років щорічно досліджує, обговорює й публікує показники та індекси сучасного економічного розвитку. У кожній щорічній доповіді ВЕФ міститься розділ «Внутрішня конкуренція й розвиток кластерів». Серед 143 показників, субіндексів та індексів доповіді, які вивчаються й публікуються, є 13 показників, які характеризують стан кластеризації економіки кожної зі 117 країн, що досліджуються [2].

Сьогодні у всіх країнах ЄС реалізуються рішення Лісабонського саміту 2000 р. про повсюдне впровадження програм розвитку регіональних інноваційних систем (РІС), заснованих на кластерній моделі виробництва. Головною метою цього рішення став намір скоротити відставання Європи від її основних конкурентів на світових ринках – США і Японії – шляхом реалізації стратегії розвитку економіки знань, а також упровадження в країнах-учасницях моделі інноваційного

розвитку за допомогою створення ERA (European Research Area) – «Європейського дослідницького простору» [2]. Окрім того, у лютому 2007 р. на саміті в Брюсселі був схвалений Маніфест кластеризації Європи, а 21 січня 2008 р. на саміті в Стокгольмі був ухвалений Європейський кластерний меморандум – план дій Європи щодо забезпечення зростання конкурентоспроможності [3].

Досвід країн ЄС свідчить, що кластеризація є однією з умов підвищення конкурентоспроможності економіки регіону та держав. Економіка Фінляндії майже повністю кластеризована, у ній виділено дев'ять кластерів; економіка Нідерландів розбита на 20 «мегакластерів», на основі функціонування яких визначено пріоритети інноваційної політики держави. У Данії функціонує 29 кластерів, у яких беруть участь 40% усіх підприємств країни, які забезпечують 60% експорту. В Австрії діють трансграничні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною, активізуються зв'язки з Францією і Великобританією. У Німеччині створено промислові кластери, у Словенії прийнято стратегію зростання конкурентоспроможності промисловості, розроблено програму національного розвитку кластерів. Близько 60 міждержавних, регіональних, національних, громадських організацій об'єднані в Європейський кластерний альянс, який функціонує на основі Європейського кластерного меморандуму.

Науковому обґрунтуванню кластерного шляху розвитку економіки відведено значне місце й у трилогії «Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України» [4].

У Стратегії розвитку туризму і курортів України до 2026 р. серед пріоритетних організаційно-інфраструктурних напрямів діяльності виділено створення туристичних кластерів [5].

Отже, можна стверджувати, що кластерний підхід є одним із визначальних світових трендів розвитку інноваційно орієнтованої економіки, особливо в аграрному секторі. Зацікавленість більшості країн у створенні кластерів зумовлена насамперед двома причинами: по-перше, кластери сприяють прискоренню розвитку бізнесу, а по-друге, дають змогу підвищити інтенсивність появи нових підприємств в їх межах. Пріоритетним, на нашу думку, завданням для України у заданому аспекті є розвиток кластерів у такій сфері, як сільський зелений туризм.

На феномен кластера вперше звернув увагу А. Маршалл понад сто років тому, помітивши тенденцію до концентрації спеціалізованих компаній у «промислових регіонах» Великобританії та висвітливши результати дослідження у праці «Принципи економічної теорії» [6]. На ефекті зниження витрат та підвищення продуктивності виробництва за рахунок об'єднання діяльності фірм, розташованих поблизу, наголошував Й. Шумпетер, називаючи такі об'єднання агломератами [7].

Пізніше М. Портер увів поняття кластера як «об'єднання взаємодоповнювальних підприємств, організацій і зв'язаних із ними за географічною й функціональною ознаками органів державного

управління, наукових закладів тощо на засадах спільної діяльності на певній території з виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції та збільшення прибутків учасників кластера» [8].

Великий внесок у кластерну теорію економічного зростання зробив М. Енрайт, який зазначає, що конкурентні переваги створюються не на наднаціональному або національному рівні, а на регіональному. І розвиток таких кластерів сприяє зростанню продуктивності праці та ефективності виробництва за рахунок спрощення доступу до постачальників, кваліфікованого персоналу, інформації, обслуговуючих та освітніх центрів. Водночас наявність кластерів стимулює застосування інновацій, створюються пільгові умови для створення нових типів підприємств і товарів [9].

Л. Ван ден Берг дає характеристику кластеру як локалізованій мережі спеціалізованих організацій, процеси виробництва яких тісно пов'язані через обмін товарами, послугами і/або знанням [10].

П.Т. Саблук зазначає: «...кластерні системи є втіленням комбінації наукових, виробничих і комерційних структур і на основі використання переваг коопераційної взаємодії сприяють формуванню й ефективному використанню реальних конкурентних переваг окремих підприємств, галузей, регіонів, національних економік в умовах посилення світового конкурентного протистояння. На даному етапі розвитку економіки України кластери можуть виступити ефективним інструментом інтенсифікації розвитку вітчизняного підприємництва і посилення ринкових позицій окремих економічних суб'єктів» [11].

За визначенням О. Кузьміна та Л. Саталкіної, кластер – це територіально обмежена система підприємств, яка забезпечує цикл від виробництва до реалізації продукції, у межі якої входять: підприємства основного виробництва, підприємства та організації, що обслуговують основне виробництво, фінансові організації, а також науково-дослідні установи, які забезпечують інноваційний розвиток [12].

Таким чином, поняття «кластер» можна визначити як об'єднання суб'єктів господарювання певної сфери, які спільно працюють заради виробництва конкурентної продукції й особистої економічної вигоди, зберігаючи при цьому свій автономний юридичний статус.

У кластері враховуються всі основні можливості регіону, громади, у тому числі економічна структура, територіальні умови, людські ресурси і наявне інституційне середовище. Серед учасників кластера виділяють п'ять основних груп: 1) бізнесові структури; 2) наукові й освітні організації; 3) влада; 4) фінансові заклади; 5) інститути розвитку співпраці. Головною метою кластера є формування його конкурентних переваг за допомогою інтеграції на єдиному інформаційному просторі науки та бізнесу для забезпечення тісної взаємодії між ними. Кордони туристичного кластера постійно змінюються, тому що завжди з'являються нові підприємства, розвиваються нові напрями діяльності, змінюються ринок та умови його функціонування.

Кластери істотно впливають на економіку регіону і громади, зокрема:

- стимулюють і спрощують умови для організації малого та середнього бізнесу за рахунок підвищення ступеня доступності фінансових ресурсів і використання венчурного капіталу, формують сприятливу економічну політику в регіоні та забезпечують розвиток аутсорсинга у великих компаніях, а також оптимізують інформаційні потоки всередині кластера;

- створюють можливості для інноваційного і виробничого розвитку, стимулюють формування мережі реалізації продукції та постачальників, а також розвиток супутніх галузей;

- сприяють підвищенню продуктивності та ефективності праці в регіоні за рахунок оптимізації спеціалізації та поділу праці, розширення доступу до технологій, постачальників, кваліфікованої робочої сили, інформації тощо;

- формують умови для експорту продукції.

1.2. Кластерні структури в економіці України

Зазначимо, що в Україні процес кластеризації економіки розпочався наприкінці 1990-х років, а у сфері сільського господарства – з 2008–2009 рр. і набув поширення у різних областях країни, зокрема у Хмельницькій, Чернівецькій, Рівненській, Вінницькій, Львівській, Київській, Полтавській, Дніпропетровській, Запорізькій.

Разом із тим необхідно сказати, що більшість українських кластерів створено стихійно або за шаблоном іноземних, без належного економіко-організаційного обґрунтування. Сьогодні не існує чіткої методики утворення кластерних структур в Україні.

Формування кластерів в Україні здійснюється повільно через:

- психологічну неготовність до об'єднань;

- низьку мотивацію до спільних дій учасників кластерів;

- відсутність досконалої законодавчої бази щодо кластеризації та механізмів реалізації правових норм і правил відносно регіональних ініціатив;

- недосконалість реальної державної підтримки і програм розвитку кластерних систем;

- відсутність навичок та досвіду ефективного партнерства і нерозуміння їх необхідності для успішного розвитку у представників великого, середнього та малого бізнесу.

Сьогодні у вітчизняному законодавстві не існує визначення поняття «кластер», його видів, особливостей створення і функціонування. Зокрема, у Господарському кодексі України відсутнє поняття кластера як територіального об'єднання підприємств.

Розробленими, але не затвердженими залишаються проекти нормативно-правових актів щодо формування засад державної політики у сфері кластеризації економіки, такі як «Концепція створення кластерів в Україні» (Міністерство економіки України, 2008 р.), «Національна

стратегія формування та розвитку транскордонних кластерів» (Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, 2009 р.).

Як наслідок, в Україні існують приклади практичного створення і функціонування кластерів, які переважно є ініціативою товаровиробників і засновані на основі досвіду, запозиченого ними зі світової практики кластерного розвитку. Тому більшість кластерів, що діють на теренах нашої держави, засновані у формі громадських об'єднань.

Розділ 2. Кластерна модель організації туризму

Сучасні дослідження показали правомірність заміщення концепції територіально-рекреаційних систем концепцією туристських кластерів і туристських дестинацій. Туристичний кластер (англ. cluster – «гроно», «група», «скупчення») – це концентрація на певній території підприємств індустрії туризму, які взаємодіють між собою з метою створення туристського продукту. Групи підприємств спільно використовують туристські ресурси, інфраструктуру, ринок праці та взаємодоповнюють один одного. Туристичні кластери організують на базі закладів індустрії гостинності, центрів розвитку спеціалізованого туризму чи певних туристичних дестинацій.

У структурі туристичного кластера виділяють чотири основні сектори:

- сектор виробництва туристичних послуг;
- сервісний сектор;
- допоміжний сектор;
- сектор забезпечення життєдіяльності туристичного кластера [13].

Сектор виробництва туристичних послуг об'єднує підприємства, які безпосередньо створюють туристичний продукт. Перш за все, це туроператори та турагенти. Сюди відносять установи індустрії гостинності (заклади розміщення, харчування), компанії, які забезпечують перевезення туристів (залізниці, авіакомпанії тощо), заклади з організації дозвілля туристів (музеї, театри і т. д.; заклади розваг; природоохоронні установи: заказники, національні природні парки тощо).

Сервісний сектор включає навчальні заклади туристичного профілю, страхові компанії тощо. Ці підприємства надають освітні, фінансові, страхові послуги іншим компаніям кластера.

Допоміжний сектор складається з трьох головних елементів: підприємств із виробництва товарів туристичного призначення, сувенірів тощо; поліграфічних та картографічних організацій, телерадіокомпаній; органів державної влади, регіональних установ з туризму.

Останній сектор пов'язує між собою інші сектори, забезпечуючи їх взаємодію та спільну діяльність.

Основними перевагами туристичного кластера є:

- взаємовигідне співробітництво: обмін інформацією, технологіями, досвідом, підвищення кваліфікації працівників;
- максимальне та ефективне використання ресурсів;

- підвищення привабливості території для інвестування;
- розширення асортименту туристичних послуг та підвищення їхньої якості;
- учасники кластера отримують більше можливостей та вищі прибутки;
- створення нових робочих місць шляхом залучення працівників різних видів економічної діяльності в обслуговування туристів.

Разом із тим створення кластерів дає змогу запустити фінансово-кредитні механізми, що об'єднують на основі спільної зацікавленості ресурси розвитку, комерціалізувати непопулярні туристичні послуги, підвищити частку підприємств, які впроваджують інновації. Фінансове забезпечення розвитку кластерів може розглядатися як один зі шляхів досягнення всіх основних цілей розвитку рекреаційно-туристського комплексу.

В Європі можна виділити такі країни, які впроваджують кластерну модель організації туризму: Італія, Франція, Норвегія. Наприклад, у Норвегії розвиваються кластери в галузі морського господарства. У Франції туристичний кластер «Ніцца» щороку відвідують декілька мільйонів туристів, що становить майже 1% світового торговельного обороту в галузі туризму. Подібні моделі на високому рівні функціонують у Греції, Шотландії, Бельгії, Іспанії, Ірландії. В Італії кластерна організація туризму має високий рівень наукового обґрунтування. Наприклад, у деяких областях країни встановлено особливі умови, які є підставою для їх створення: передумови для розвитку декількох видів туризму, значні туристичні ресурси, значимість туристичної зони тощо. Приклади кластерів в Італії:

- туристична система «Тразименське озеро» (Умбрія);
- «Салінунтінські терми» (Сицилія);
- «Адріатичне море і берег», «Міста мистецтв, культури та бізнесу» (Емілія-Романья).

Завдяки кластеру оздоровчого туризму, створеному у 2011 р., Естонія планує до 2020 р. стати однією з країн – лідерів лікувальних курортів у світі. Цей кластер об'єднав оздоровчі центри, санаторії, СПА-курорти, а також туристичні та транспортні підприємства, наукові заклади. Співпраця його учасників спрямована на розвиток новітніх товарів і послуг оздоровчого туризму, зростання їхньої якості та популярності, а також послуг курортного лікування в Естонії і за кордоном.

Показовим є досвід ПАР, де органи державної влади і місцевого самоврядування проводять кластерну політику в рекреаційно-туристичній сфері за трьома головними напрямками:

1) сприяння інституційному розвитку туристичних кластерів за допомогою залучення міжнародної консалтингової фірми і створення спеціалізованої Управлінської групи, визначення стратегічних напрямів розвитку кластерів і плану дій, налагодження інформаційної взаємодії між учасниками кластерів під час семінарів, консультацій, робочих зустрічей;

2) розвиток механізмів підтримки кластерних проектів, зокрема сприяння модернізації турпродуктів, їх просуванню на ринку, а також залученню інвестицій;

3) формування сприятливих умов розвитку туристичних кластерів шляхом підтримки професійної освіти і забезпечення безпеки.

Не менш цікавим є досвід розвитку рекреаційно-туристичної сфери Туреччини, в якій сьогодні існує сім функціональних туристичних кластерів: Султанахмет (Sultanahmet), Кушадаси (Kusadasi), Мармарис (Marmaris), Фетхіє (Fethiye), Таксім (Taksim), Каппадокія (Cappadocia) та Анталія (Antalya). Усі туристичні кластери, крім Султанахмет і Каппадокія, сформовані на основі пляжного туризму та системи комплексного обслуговування «все включено», яка стала маркетинговим складником стратегії управління національним турпродуктом.

В Україні туристичні кластери почали формуватися на базі відомих рекреаційно-туристичних центрів. Приклади туристичних кластерів в Україні:

– громадська організація «Туристичний кластер «Кам'янецький дивокрай» (с. Колибаївка, Кам'янець-Подільський р-н Хмельницької області);

– кластер еко-агротуризму «Оберіг» (селище Гриців, Шепетівський р-н Хмельницької області) – перший подібний кластер сільського туризму в Україні;

– туристичний кластер «Південне туристичне кільце» (складається із 12 міст Одеської, Миколаївської, Херсонської областей та АР Крим: Ізмаїл, Балта, Вознесенськ, Білгород-Дністровський, Чорноморськ, Гола Пристань, Олешки, Генічеськ, Алушта, Ялта, Судак, Феодосія);

– агро-еколого-рекреаційний кластер «Фрумушика-Нова» (Тарутинський район, Одеська обл.);

– кластер сільського туризму «Мальовнича Бережанщина» (Бережанський р-н, Тернопільська обл.);

– туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини»;

– Подільсько-Буковинський туристичний кластер (трьома головними містами Поділля та Буковини є Кам'янець-Подільський, Чернівці та Хотин);

– туристичний кластер «Славутич» (м. Славутич, Київська обл.);

– етнографічно-екологічний туристичний кластер «Бойківські газди» (Сколівський р-н, Львівська обл.);

– агро-екотуристичний кластер «Гостинна бойківська Долинщина» (Долинський р-н, Івано-Франківська обл.);

– агротуристичний кластер «ГорбоГори» (Пустомитівський р-н, Львівська обл.);

– кластер сільського туризму «Бойківський колорит» (Долинський р-н, Івано-Франківська обл.).

Сьогодні Україна також задіяна у двох транскордонних РТК. Перший – транскордонний кластер сільського зеленого туризму в єврорегіоні «Дніпро», головним завданням якого є пропаганда ідей активного

розвитку сільського туризму як одного з напрямів сталого соціально-економічного розвитку сільських територій Гомельської та Чернігівської областей. Цей кластер об'єднує понад 300 природних та історико-культурних рекреаційних об'єктів шести районів згаданих вище областей, а також 31 агросадибу, п'ять фермерських господарств, чотири туристичних підприємства, туристсько-інформаційний центр, вісім районних сільських рад, шість сільських загальноосвітніх шкіл, 12 сільських кооперативів, два громадських об'єднання, дев'ять підприємств малого бізнесу, два університети. Для туристів розроблено низку «зелених» маршрутів: пішохідних, велосипедних, кінних, зокрема маршрути вихідного дня, а також спеціальні пропозиції для байкерів і любителів екстрим-туризму.

Інший транскордонний РТК почав діяти у 2015 р. у географічних межах Львівської, Волинської, Закарпатської областей України і Підкарпатського та Люблінського воєводств Польщі. Передумовами його створення є потужний природно-ресурсний потенціал транскордонного регіону (національні парки, лікувальні мінеральні ресурси, оздоровчі заклади), наявність унікальних історико-культурних рекреаційних ресурсів (велика кількість пам'яток замково-палацової та релігійної культури), сприятливе географічне розташування на перетині міжнародних транзитних шляхів, розвинена мережа інституцій і організацій підтримки малого та середнього бізнесу в галузі рекреації і туризму, розвинена мережа закладів для підготовки кадрів у рекреаційно-туристичній сфері, наявність висококваліфікованих працівників у цій сфері та ін.

Таким чином, в Україні сформувалися три чільні типи туристичних кластерів, що мають свою смарт-спеціалізацію:

– нічліжно-гастрономічний (садибний) кластер СТ базується на основі об'єднаної діяльності садиб та закладів нічліжно-гастрономічного типу. Основні послуги – проживання, харчування, дозвілля;

– агротуристичний кластер СТ, що базується на основі сільськогосподарських підприємств (фермерські, домогосподарства), виробництво продукції яких пов'язане з різноманітними продуктами харчування (тваринництво, садівництво). У цих господарствах рекреаційно-туристичні послуги виступають як додаткові. Проєкти кластерів тут зосереджені переважно на розвиток туристичної інфраструктури та обслуговування туристів;

– краєзнавчо-екскурсійний кластер СТ, який лише починає функціонувати в Україні, пов'язаний із пропозицією туристичного продукту на базі туристичних атракцій регіону. Об'єднує історичні об'єкти, заклади культури, заклади розміщення і репрезентує локальний продукт [14].

Зарубіжний досвід створення і функціонування кластерів сільського зеленого туризму свідчить, що в основу їхньої діяльності покладено надання послуг розміщення, харчування та організація тематичних,

освітніх, рекреаційних та агротуристичних занять. Для їх успішного функціонування важливим є формування пропозицій, продуктів і послуг, що опираються на ресурси, атракції та традиції сільської місцевості. Відомі кластери «Вино, гастрономія, туризм» у Греції, сільський кластер у Північній Шотландії, кластер «Гончарне коло» у Польщі та ін. створили свою виражену смарт-спеціалізацію, яка дає їм змогу успішно конкурувати на національному і міжнародному туристичних ринках [14].

Важливими умовами формування ефективного сільського зеленого туризму, що стійко розвивається, в Україні має бути стратегічне планування і прогнозування комплексного розвитку територій, територіальний маркетинг, використання зарубіжного досвіду і головне – зацікавлена участь місцевого населення та розуміння місцевої влади своєї ролі становлення агротуризму в регіоні, їх спільна узгоджена діяльність.

У становленні та розвитку сільського зеленого туризму особливе місце повинно належати інфраструктурі підтримки агротуризму, яка являє собою сукупність державних, громадських і комерційних закладів, до функціональних обов'язків яких належать організація і регулювання діяльності суб'єктів агротуристичної діяльності.

Оскільки однією з основних перешкод розвитку рекреаційно-туристичної сфери в Україні є нерозвинена інфраструктура, то чи не єдиним інструментом реалізації інфраструктурних проектів у умовах децентралізації, за обмеженості бюджетних коштів, є державно-приватне партнерство (ДПП). Перевагами від його застосування є:

- значна економія публічних фінансів – до 80%;
- залучення додаткових інвестиційних коштів (кожен інвестований у туризм 1 дол. забезпечує 7 дол. інвестування в інших галузях);
- відновлення та модернізація інфраструктури;
- нова якість надання рекреаційно-туристичних послуг і, як наслідок, створення нових робочих місць, збільшення податкових надходжень та гармонійний розвиток регіонів.

У нашій країні діє Закон України «Про державно-приватне партнерство» [15], тому розвитку цієї співпраці у побудові, відновленні та реконструкції об'єктів інфраструктури (історико-культурних рекреаційних об'єктів також) сприятиме відповідне розуміння органів виконавчої влади, від якої бізнес очікує надання ділянок на пільгових умовах або безкоштовно, забезпечення підведення необхідних комунікацій, податкових стимулів (щонайменше до повернення інвестованих коштів), а також гарантій дотримання домовленостей у разі зміни влади.

Актуальною проблемою для кластерних ініціатив є також оцінка економічної ефективності інвестиційних вкладень у розвиток дестинації. Поряд із такими економічними параметрами, як прибуток, рентабельність, зростання валового продукту, зростання зайнятості, для оцінки ступеня економічного успіху кластера доцільно проводити аналіз результативності кожного учасника формованого кластера.

Формування та розвиток кластерів неможливі без державної підтримки. Зокрема, у всіх країнах ЄС діють державні програми розвитку кластерних формувань, особливо в інноваційній та аграрній сферах, що сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності галузей та нерозривній дії ланцюга «наука (освіта) – виробництво» [16].

Державна політика підтримки розвитку аграрних кластерів в Україні, у тому числі аграрних туристичних кластерів, має сприяти модернізації галузі, підвищенню ефективності аграрного бізнесу та соціального розвитку регіонів. Основними елементами такої політики мають бути:

- введення правової категорії «кластер» та закріплення її в господарському законодавстві;
- затвердження відповідних державних та регіональних програм стимулювання розвитку аграрних кластерів, у тому числі туристичних;
- організаційно-економічна підтримка ініціатив підприємств та організацій кластерного об'єднання шляхом розвитку соціальної та виробничої інфраструктур регіону;
- здійснення часткового фінансування об'єктів соціальної, виробничої та побутової інфраструктури на основі державно-приватного партнерства в рамках узгоджених проєктів.

Висновки

Таким чином, формування і розвиток кластерних ініціатив у туризмі, у тому числі сільському зеленому туризмі, вимагають створення певних передумов і вирішення низки практичних проблем. Передусім під час використання кластерного методу в практиці управління туристично-рекреаційною діяльністю регіону вимагається таке:

- інформаційно-методичне забезпечення, організація і технологія ведення регіональної статистики, у тому числі статистики сільського (зеленого) туризму;
- аналіз даних статистичного обліку територій досліджуваного регіону, у результаті якого здійснюється вибір території як основи з відповідними базовими значеннями елементів його інноваційної системи;
- затвердження на рівні державних регіональних і галузевих управлінських структур у рамках регіональних комплексних програм соціально-економічного розвитку територій, які включають туристичний складник.

Залежно від ролі держави у проведенні кластерної політики доцільно використовувати такі підходи:

- функціональна кластерна політика, за якої держава сприяє налагодженню співпраці між зацікавленими сторонами та надає певну фінансову підтримку щодо реалізації проєкту;
- підтримуюча кластерна політика, де функція держави доповнюється спрямуванням та підтримкою інвестицій в інфраструктуру кластера з метою стимулювання його розвитку;

– директивна кластерна політика, коли підтримуюча функція держави доповнюється проведенням спеціальних програм, які спрямовані на трансформацію спеціалізації регіону через розвиток кластерів;

– інтервенційна кластерна політика, коли держава разом зі своєю директивною функцією бере на себе відповідальність за подальший розвиток кластера через надання трансфертів, субсидування, інших інструментів активного регулювання та формування його спеціалізації в аграрній економіці.

Яку б із запропонованих кластерних стратегій не вибрали органи державної влади України, вона повинна бути передусім спрямована на виявлення, підтримку і розвиток потенційних і латентних кластерів, щоб вони згодом могли перейти в сильні і стійкі кластери, які здатні забезпечити розвиток аграрного сектору економіки.

Як свідчить світовий досвід, у тих країнах, де з метою реалізації кластерної моделі були створені та профінансовані державні програми, економіка відповідних галузей набула набагато більшого розвитку, ніж там, де кластери формувалися лише за рахунок власного потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Матеріали семінару Всесвітньої туристичної організації. Сільський туризм: рекомендації щодо розвитку. *Туризм сільський зелений*. 2007. № 4. С. 13–18.

2. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України». 2014. URL: <http://ucluster.org/blog/2014/09/rekomendaciiimizhnarodnoi-naukovo-praktichnoi-konferenciiklasterizaciya-vagomijj-faktor-pidvishhennyakonkurentospromozhnosti-ekonomiki-ukraini/>

3. Ринейська Л.С. Кластери у сучасній глобальній економіці. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4971>

4. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : у 3-х т. / за ред. акад. НАН України В.М. Геєця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Квасюка. Київ : Фенікс, 2007. Т. 3. С. 243–257.

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року». *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p>

6. Marshall A. Principles of Economics: An introductory volume. London, UK : Macmillan. 1990. P. 86.

7. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм и демократія / пер. с англ. ; под. ред. В.С. Автономова. Москва : Економіка, 1995. С. 154.

8. Портер М. Стратегія конкуренції: методика аналізу галузей і діяльності конкурентів. Київ : Основи 1997. С. 215.

9. Enright M.J. Why Clusters are the Way to Win the Game? *World Link*. 1992. № 5. P. 24–25.

10. Van den Berg L. Growth Clusters in European Cities: An Integral Approach. *Urban Studies*. 2001. № 38. P. 186–206.

11. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 3–12.

12. Кузьмін О.Є., Саталкіна Л.О. Кластери як важливий чинник залучення інвестицій на промислові підприємства. *Бізнес Інформ*. 2013. № 4. С. 127–134. URL: http://www.business-inform.net/pdf/2013/4_0/127_134.pdf

13. Ковальва Ю.М., Алишева Н.В. Практичні приклади функціонування кластерів у світі. *Механізм регулювання економіки*. 2008. № 3(2). Т. 1. С. 92–102.
14. Зінько Ю., Мальська М. Кластери сільського туризму України і Польщі. *Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ НУБіП України, 2018. Т. 1. С. 73–75.
15. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
16. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення : монографія / за ред. І.В. Крючкової. Київ : Основи, 2007. 488 с.